

De liefde dus

Boeken van Joke J. Hermsen bij
De Arbeiderspers:

Het dameoffer (roman)

Tweeduister (roman)

Heimwee naar de mens (essays)

De profielschets (roman)

De liefde dus (roman)

Stil de tijd. Pleidooi voor een langzame toekomst

Zie ook www.jokehermsen.nl

Joke J. Hermsen
De liefde dus
Roman

UITGEVERIJ DE ARBEIDERSPERS
AMSTERDAM · ANTWERPEN

Met dank aan het Fonds voor de Letteren voor het verstrekken van een reis- en een werkbeurs.

Eerste druk februari 2008
Tweede druk mei 2008
Derde druk juni 2009
Vierde druk april 2010

Copyright © 2008 Joke J. Hermsen

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van BV Uitgeverij De Arbeiderspers, Herengracht 370-372, 1016 CH Amsterdam. *No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from BV Uitgeverij De Arbeiderspers, Herengracht 370-372, 1016 CH Amsterdam.*

Omslagontwerp: Bram van Baal
Omslagillustratie: Francis Cotes, *Portrait of a Lady with a Statuette of Cupid*, The Gallery Collection/Corbis; achtergrondillustratie: Maurice Quentin de la Tour, *Portret van Belle van Zuylen op 25-jarige leeftijd* (1766), pastel op papier, Musée d'Art et d'Histoire, Genève

ISBN 978 90 295 7217 0 / NUR 301

www.arbeiderspers.nl
www.jokehermsen.nl

'Het was in die tijd dat ik kennismaakte met de eerste vrouw met een geest superieur aan de mijne, en de intelligentste van alle vrouwen die ik ooit zou leren kennen. Zij heette madame de Charrière en was een Hollandse uit een van de beste families van dat land, die in haar jeugd veel van zich had doen spreken door haar intelligentie en de wonderlijke eigenaardigheden van haar karakter. Na heel wat passies, waarbij er een paar tamelijk ongelukkige waren geweest, was zij, de dertig gepasseerd, tegen de zin van haar familie met de leraar van haar broers getrouwd, een verstandige man met een edel en fijngevoelig karakter, maar onvoorstelbaar koel en flegmatisch.

Gedurende de eerste huwelijksjaren had zijn vrouw vaak geprobeerd hem tot eenzelfde gevoeligheid en enthousiasme te inspireren als zij zelf had, en het verdriet dat zij daar alleen maar af en toe in slaagde, had al heel spoedig het geluk verdrongen dat zij van dit huwelijk had verwacht, dat haar in veel opzichten niet paste. Een veel jongere man dan zij, nogal middelmatig van intelligentie maar heel knap van uiterlijk, had heftige gevoelens bij haar teweeggebracht. Ik heb nooit alle details van deze hartstocht gekend, maar wat zij me erover vertelde en wat ik van anderen vernam, was voldoende om te begrijpen dat zij er ernstig door van streek was gebracht en zich heel ongelukkig had gevoeld. Toen de jongeman die het voorwerp van haar liefde was haar ten slotte ook nog verliet voor een andere vrouw, met wie hij in het huwelijk trad, heeft zij een tijdlang in de meest verschrikkelijke wanhoop geleefd. Die wanhoop bracht evenwel een goede wending aan haar literaire reputatie, want deze inspireerde haar tot het mooiste werk dat zij ooit schreef: *Caliste*.'

Benjamin Constant, *Het rode schrift* (1807)

INHOUD

Brieven I · 9

De overtocht I · 33

Het blauwe schrift I · 49

De overtocht II · 109

Het blauwe schrift II · 133

Brieven II · 185

De overtocht III · 207

Het witte schrift · 223

De overtocht IV · 275

Brieven III · 291

Nawoord · 327

Biografie · 331

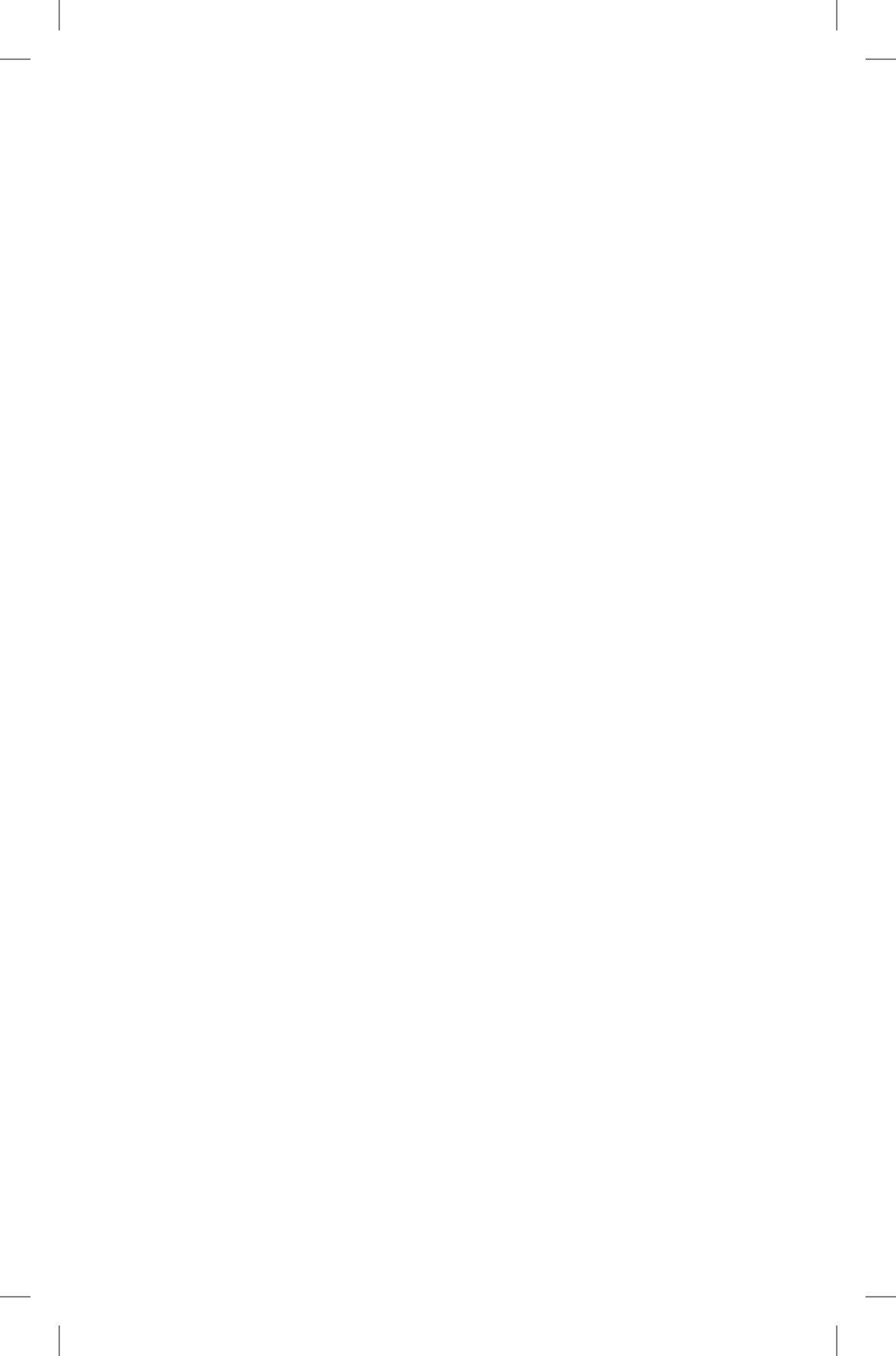
Literatuur · 334

Brieven I

Juli 1785

BRIEF I · *Van Isabella Tuyll de Charrière aan
Jean-Pierre de Chambrier d'Oleyres*

Colombier, 2 juli 1785

Eergisteren heb ik met evenveel dankbaarheid als genoeg uw brief ontvangen en al het andere wat u zo goed was mij te zenden. Ik heb de *Antigone* nog niet uitgelezen. Het begin is mooi en van een antieke eenvoud. *Una infelicia io sono*, en vele andere strofen van deze scène, deden de tranen in mijn ogen springen. Ik ben u er heel erkentelijk voor, mijnheer. Het lezen doet me veel plezier, en aangezien ik minder snel Italiaans lees dan Frans, zal het plezier ook langer duren.

Onder ons gezegd, ik verveel me hier, voel niets voor spelletjes en heb haast geen relaties. Een dezer dagen ga ik weg, waarheen weet ik nog niet, naar een badplaats misschien of ergens anders naartoe. En dan komt de herfst, en dan de winter... Genève is anders geworden, en ik ook. Ik ben er niet meer aan een huis gebonden waarvan het onzinnig en verkwistend zou zijn ervoor te betalen om het leeg te laten staan. Nu ik niet langer vastzit aan Genève, voel ik ervoor het najaar in Parijs, Marseille of in Italië door te brengen. Of mijnheer de Charrière mee zou gaan, weet ik niet; hij ging toch alleen maar naar Genève om mij een plezier te doen, dus ik doe hem zeker geen verdriet als ik dat nu niet meer wil. Misschien maak ik het hem nog minder moeilijk wanneer ik hier blijf, maar hij laat me wat dat betreft mijn gang gaan en dus denk ik nu alleen maar een beetje aan mezelf.

Ik verlang bijna niets anders dan met iets bezig te zijn en een beetje verstrooiing te vinden... Op zich is het toch niet zo eigenaardig zich een beetje te willen amuseren, de tijd op zijn minst draaglijk door te brengen en te twijfelen tussen de mogelijkheden die we daartoe hebben. Vaarwel mijnheer, ik schaam me voor deze brief. U zou denken dat ik slechts mijn verveling met u wil delen! Om u zo snel mogelijk van mij te ontdoen, groet ik u slechts heel onderdanig,

I. Tuyll de Charrière

BRIEF 2 · *Van Charles de Charrière aan Isabella
Tuyll de Charrière*

Colombier, 16 juli 1785

De postkoets van woensdag wist ons te vertellen dat je vanwege ziekte in Payerne bent opgehouden, en dat je je toevlucht bij dokter Gérard hebt gezocht. Zo moet ik er dus achter komen waar je bent en hoe het met je gaat! Je hebt mijn verdriet en mijn bezorgdheid zeer vergroot door je onwelbevinden te vergelijken met datgene waaraan je in Genève geleden hebt... Ik troost mij niettemin met de gedachte dat je me dit keer wel regelmatig zult schrijven. In Genève sliep ik tenminste nog in de buurt van je slaapvertrekken. Eén woord van je, en ik ben bij je.

Ik wacht met het grootste ongeduld op een brief van je. Ik begrijp niet waarom mijn drie brieven je niet bereikt hebben. Ik meende dat je ziek was en dacht dat Esther mij dan wel op de hoogte zou houden, wanneer je me zelf niet zou kunnen schrijven. Ik zou onmiddellijk naar Payerne komen, als ik niet bang zou zijn dat mijn komst je juist verdriet zou doen. Ik heb mijzelf opgelegd over mijn gevoelens te zwijgen, maar ik kan niet nalaten je eens en voor altijd te zeggen dat je vertrek, ondanks alles wat ik de laatste tijd door jouw toedoen heb ondergaan, bij mij een gevoel van trieste eenzaamheid wekt, dat maar niet weg wil gaan. Ik weet dat je me niet wilt zeggen waarheen je zult vertrekken, en toch wil ik absoluut weten hoe het met je gaat.

Ik hoopte zojuist een brief van je van de post-

koets uit Bern te krijgen, maar die bracht, wederom, niets. Je bent wreed en Esther is nalatig me niet met twee regels in te lichten over je gezondheid. Ik maak me ernstig zorgen om je. Maar ik zal je mijn trieste gevoelens besparen, zoals we hebben afgesproken. Waarom ga je Cagliostro niet bezoeken? Hij heeft je eerder veel goedgeedaan. Rest me nog je te zeggen dat er twee brieven voor je zijn gekomen, een van Georges Chaillet uit Lyon en een uit Holland, die je zal verrassen. Het meegestuurde boek heb ik maar hier gelaten. Ik weet dat je het al gelezen hebt, en het zou je onnodig met nog meer portokosten belasten. De brieven leg ik uiteraard wel hierbij in. Schroom nu alsjeblieft niet langer mij te schrijven!

Charles de Charrière

BRIEF 3 · *Van Georges Chaillet aan Isabella Tuyll
de Charrière*

Colombier, 14 juli 1785

Ik hoop dat u het mij niet kwalijk neemt dat ik mij rechtstreeks tot u richt om nieuws van u te vernemen. Ik begrijp dat ik u lastigval, ik weet dat u bent vertrokken maar niet waarheen, en ik wil toch absoluut weten hoe het met u gaat. Uit ervaring weet ik dat reizen kan helpen als je overal onverschillig voor bent geworden; men houdt zich bezig met vertrekken, aankomen, eten; het is een soort gedwongen afleiding, die niet onaangenaam is, want het laat ons de vrijheid net zo eenzaam te zijn als we zelf wensen. Ik heb dit tijdens mijn laatste reis ervaren en ik denk dat als ik nog ongelukkiger zou zijn geweest, ik de wereld te paard zou zijn overgetrokken.

Geloof u mij, ik weet wat u doormaakt en ik weet waarom u zo ongelukkig bent. Hartstochtelijke geesten, zoals wij, hebben nu eenmaal de behoefte hartstochtelijk bemind te worden. Laat mij u een woord van troost overbrengen: u weet dat ik er ook overheen ben gekomen. Ik wens u, lieve vriendin, hetzelfde toe. Als het u te slecht gaat om zelf te schrijven, vraagt u dan alstublieft aan Esther mij enkele zinnen te sturen, op mijn huidige adres bij Mr. Le Pescheux & Compagnie, in Lyon.

Met zeer nederige groeten,

Georges Chaillet

BRIEF 4 · *Van Elisabeth Wolff geboren Bekker aan
Isabella Tuyll de Charrière*

Lommerlust, 8 juli 1785

Mevrouw!

Neemt u mij niet kwalijk dat ik u ongevraagd een brief van mij doe toekomen. Het moest er ooit van komen. Hoe ver u ook boven mij uit schittert, mijn hart dwingt mij, eens in mijn leven, te zeggen dat niemand u met meer eerbiedige bewondering beschouwt dan ik!

Ik heb zojuist uw *Mistriss Henley* voor de derde maal herlezen, en ik dank de hemel dat ik juist genoeg verstand heb om de grote waarde ervan te kunnen beseffen! Dag en nacht occupeert uw briefroman mijn eerbiedige gedachten, net zoals, jaren geleden, uw verhaal *Le Noble* mij wekenlang van mijn slaap beroofde. Wat u zich uiteraard nooit heeft kunnen realiseren, was dat u dit schone verhaal juist voor mij geschreven heeft! Ik was de Julie die u zo vermetel van huis liet vluchten om eindelijk met haar geliefde samen te kunnen zijn. Ik was dezelfde smoorverliefde deerne, die, amper twintig lentes oud, eenzelfde sprong waagde, maar alras door mijn familie werd teruggehaald en ook nog door onze kerk in de ban werd gedaan; vervolgens moest ik mijn heil buiten het bigotte Zeeland gaan zoeken en trouwen met een lieve, verstandige dominee, die een veelvoud van mijn jaren telde, maar met wie ik een kalm en rustig, filosofisch leven leidde, zonder evenwel ooit nog de verrukkingen van het hart te smaken. En zie, nu schrijft

u weer een werkje, speciaal voor mij, over het lot van een getrouwde vrouw, over *Mistriss Henley* en de treurigheid van een huwelijk zonder passie, en kan ik niet anders dan boven elke bladzijde kreten van verdriet en herkenning slaken.

Ik was, net als u, zeer geërgerd door het onbenullige werkje, *Le mari sentimental*, van Samuel de Constant, en ik durf u nu wel te bekennen dat ook ik met de gedachte heb gespeeld er een antwoord op te schrijven. Gelukkig heeft u dat nu voor mij gedaan, en wel op een manier die ik zelf nimmer zou hebben kunnen evenaren. Uw schets van dit echtpaar is heel scherp en raak, maar nergens zonder mededogen. Wat mij het diepst getroffen heeft, mevrouw, is dat u zo duidelijk laat zien dat het niet de zichtbare uitingen van geweld of onderdrukking zijn, maar juist de terloopse vernederingen en het gebrek aan liefde die dit huwelijk tot zo'n benauwenis maken. Men stapt ergens met de beste bedoelingen in, men hoopt op vrijheid om te leven en te werken, maar voor men het weet is men alleen nog bezig zich aan elkander aan te passen, met alle verlies van persoonlijkheid van dien. Mijn lieve echtgenoot, gezegend met zo'n groot verstand en natuurlijke goedhartigheid, heeft dit huwelijkse lot ook niet kunnen keren. Sinds zijn verscheiden houd ik nog meer van hem, maar tegelijk besef ik dat wij niet gelukkig zijn geweest. Ik kan, in de herfst van mijn leven, dan ook niet anders dan met La Fontaine herhalen: 'Ik heb veel huwelijken gezien. Geen een beviel me.'

Ik wijd mij nu nog uitsluitend aan een denkend leven; de vermaken ervan zijn niet schitterend, ze doen niet sterk aan, maar ze zijn gelijk het zachte groen. Ze versterken het oog van onze ziel, en ik word ze

nooit moe. Onze geest blijft toch het ware *perpetuum mobile*. Ik ken de wereld door de enige weg waardoor zij te kennen is: ondervinding. En dagelijks richt ik mijn blik op die wereld en vervolgens op het blad papier voor mij om op te tekenen wat ik gezien heb. Maar nooit met de geest alleen! Altoos ook met een zuchtend hart. Men moet bemind geweest zijn, men moet gedacht en gezien hebben, om te kunnen zeggen: 'Ik heb het zelf ondervonden!' Met een hart, gescheurd tot aan de wortel toe, en wiens wonde na jaren treurens nog niet nalaat soms te bloeden, heb ik de verrukkingen van een jeugdige liefde betaald. Indien de filosofie ook bestaat in het triomferen over de sterkste en vurigste hartstocht waarvoor het aandoenlijk hart vatbaar is, dan verdien ik die titel niet! Maar had ik mijn wens gekregen, de geleerde wereld zou nooit met mijn poëtische fratsen opgescheept zijn. Ik zou niets liever gedaan hebben dan mijn jongen dag en nacht te beminnen. Ik heb mijn wens niet gehad, en dus zet ik mij dagelijks aan mijn schrijftafel, om gedreven door wat ik niet heb mogen verkrijgen de wereld met mijn observaties te vervelen. Thans valt ook u dit lot ten deel. Vergeeft u mij dat ik u lastigval met ontboezemingen van deze aard; ze werden me slechts ingegeven door de lectuur van uw roman.

Ik vlei mij ook niet dat het ingelegde boek u, een zo denkend wezen, op enigerlei wijze zal voldoen. Indien de uitvoering al voldeed, u kunt waarschijnlijk geen smaak hebben in de levenshistorie van een zo gewone vrouw als Sara Burgerhart. Echter, ik kan mij thans het genoegen niet weigeren het u te zenden. Aanvaard het als een blijk van dank voor wat u juist voor mij geschreven heeft! Denk niet dat ik hiermee

om uw onschatbare vriendschap vraag, en dus mijn eigenliefde in de hand tracht te werken. Neen! Uw verheven geest is niet geschikt tot een dergelijke alliance met een geest van mijn soort. Ik weet het, en berust er ook in.

Weest nog lang bij ons, en schrijft toch zo lang u leeft! Ik vraag u niet eens de moeite om deze brief te beantwoorden. Ik heb uw werk gelezen, dat is mij genoeg. Waarlijk, mevrouw, niets dan mijn uitmuntende hoogachting voor u doet mij deze vrijheid gebruiken: ik ambieer al zo lang niets meer wat voor mij niet zijn kan!

Uw ootmoedige dienaar,
Elisabeth Wolff geboren Bekker

BRIEF 5 · *Van Isabella Tuyll de Charrière aan
Charles de Charrière*

Payerne, 20 juli 1785

Veel dank voor de brieven die je zo goed was mij toe te zenden. De brief uit Holland was inderdaad verrassend, ik ben er aangenaam door getroffen. Nooit heb ik durven vermoeden dat ik nog toegewijde lezers in mijn oude vaderland overhad. Ik stuur je nu slechts een kort briefje, om mijn krachten te sparen en om je te laten weten dat ik aanstonds op reis zal gaan. Je weet dat ik al langere tijd overwoog ergens naartoe te gaan, Italië, Marseille of Parijs, en ik zal daar binnenkort een beslissing over nemen. Je weet ook hoe onmogelijk Colombier en Genève voor me zijn geworden. Als ik nu niet wegga, zal ik nooit genezen. Ik verwacht over enkele weken weer terug te keren naar Payerne. Dokter Gérard was heel vriendelijk voor me, maar zijn olmenschors, zijn melkkuur noch zijn goedbedoelde adviezen – veel wandelen in de buitenlucht! – wisten mijn kwalen ook maar enigszins te verhelpen. Toch moet je je over mij geen zorgen maken. Het vooruitzicht van een reis heeft mijn eetlust al een beetje aangewakkerd. Laat dat je geruststellen.

Dank voor alles wat je voor me hebt gedaan. Geloof me, er valt jou niets te verwijten. Maar de pijn waaraan ik lijd, kan zelfs jij, die altijd zo goed voor me bent geweest, nu niet verzachten. Ik moet voorlopig mijn toevlucht elders zoeken. Groet Henriëtte en Louise allerhartelijkst van mij, en breng voorals-

nog niemand op de hoogte van mijn reisplannen. Zodra ik ergens onderdak heb gevonden, zal ik je schrijven,

I. T. de C., Auberge de la Ville, Payerne

BRIEF 6 · *Van Isabella Tuyll de Charrière aan
Elisabeth Wolff-Bekker*

Payerne, 24 juli 1785

Ik heb vandaag pas uw brief ontvangen, mevrouw, die me via Colombier naar hier werd doorgestuurd, maar die ik op dit moment helaas niet uitvoerig kan beantwoorden; morgen vertrek ik naar Parijs. Niettemin wil ik u heel hartelijk danken voor uw brief en uw vele vriendelijke woorden, alsook voor uw boek, dat overigens al enige tijd in mijn bezit is en dat ik met evenveel plezier als bewondering gelezen heb. Staat u mij toe het door u gezonden exemplaar aan een van mijn vrienden te schenken, die ik al zo vaak over uw roman verteld heb. Wat ik van uw *Historie van Mejuffrouw Sara Burgerhart* geleerd heb, is dat het beschrijven van een omgeving die men goed kent en het schilderen van de zeden en gewoonten waarmee men vertrouwd is, aan de fictieve personages in de roman een heel waardevolle werkelijkheid verleent; ze worden er minder kunstmatig van en daarmee wint de roman aan overtuigingskracht. Iets dergelijks heb ik ook in mijn *Lettres neuchâtelaises* geprobeerd, hetgeen me overigens slechts de woede van de inwoners van deze stad gebracht heeft, die meenden zichzelf op elke bladzijde te herkennen.

Heeft u al een Franse vertaling van *Sara Burgerhart* overwogen? Indien u wenst, zou ik u hierbij behulpzaam kunnen zijn. Uw roman verdient een groter publiek dan het Nederlandse. Ik zou heel graag nog wat

langer met u over alle zaken die u in uw brief aansnijdt van gedachten wisselen, gelooft u mij, ze raken me diep, maar helaas ontbreken me nu de tijd en de moed daarvoor. Indien mijn gezondheid het toestaat, zal ik u vanuit Parijs een langere brief sturen. Mijn adres aldaar is: 24, rue St. Claude. Neemt u mij vooral niet kwalijk dat ik u in het Frans antwoord; het schrijven van mijn moedertaal valt mij na al die jaren steeds zwaarder, en mijn gezondheid is helaas van dien aard dat zelfs het schrijven van dit kattenbelletje mij al bovenmatig vermoeit.

Over La Fontaine zou ik slechts dit willen zeggen. U heeft goed aangevoeld dat hij een mij heel dierbare schrijver is. Het zou goed kunnen dat het door u genoemde citaat de aanhef van mijn nieuwe roman wordt! Ten slotte nog dit. Ik waardeer het bijzonder dat u mij geschreven heeft, en hoop oprecht dat wij in de toekomst elkaar beter zullen leren kennen. De omstandigheden hebben tot dusverre een nadere ontmoeting belet, u in de Beemster, ik aan het Meer van Neuchâtel, maar wellicht kan daar nu verandering in komen. Ik deel uw waardering voor een denkend en schrijvend leven, al kan dat de diepe wonden van een gebroken hart niet genezen. Het mooiste van schrijven is evenwel dat we met mensen van alle landen en streken kunnen spreken!

Weest u eveneens verzekerd van de grote bewondering die ik voor u en uw werk koester, en aanvaardt u alstublieft mijn nederige groeten,

I. T. de C.

BRIEF 7 · *Van Marie-Anne Saurin-Sandras aan
Isabella Tuyll de Charrière*

Parijs, 17 juli 1785

Vanochtend vroeg ontving ik uw brief, lieve vriendin, en deze heeft mij zo diep getroffen dat ik mij nog voor het ontbijt aan mijn schrijftafel heb gezet. Ik antwoord u per kerende post, niet zozeer om u moed in te spreken, maar om u te laten weten dat ik uw vriendin ben, en dat ik, zelfs nu alles om u heen lijkt te zijn weggeslagen en u door wanhoop bent overmand, er altijd voor u zal zijn. Ik kan uw brief slechts op één manier beantwoorden: ja, kom! Komt u alstublieft naar Parijs, het zal u goeddoen! Ik heb ruimte genoeg in mijn huis, er staan drie ruime kamers tot uw beschikking om in alle rust te kunnen werken, zo lang als u maar wenst. Mocht u voorlopig toch liever bij de graaf logeren, zoals u in uw brief schrijft, schroom dan niet mij zo spoedig mogelijk van uw aankomst aldaar te verwittigen.

Het zal voor mij een groot genoegen zijn opnieuw enige tijd met u door te brengen. Genève is alweer zo lang geleden! Met veel warmte in mijn hart herinner ik mij onze kennismaking en vooral onze gesprekken aldaar. Het gebeurt zeker niet elke dag dat we iemand ontmoeten met wie we al zo snel zo vertrouwelijk kunnen spreken. Vaak denk ik terug aan die mooie dagen; niets kan mij meer verheugen dan het vooruitzicht binnenkort weer van hart tot hart, ja van ziel tot ziel, met u te mogen spreken. Geloof u mij, ik koester onze vriendschap als een